

A Historical Examination of the Conditions of the Marriage of Lady Zaynab (pbuh) to ‘Abd Allāh ibn Ja‘far

Hasan Ahmadian Delaviz¹ 

1. Department of Ahl al-Bayt History, Complex of Islamic History, Sīra and Civilization, Al-Muṣṭafā International University, Qom, Iran.

E-mail: hasan_ahmadyandelaviz@miu.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 21 April 2025

Received in revised form
01 August 2025

Accepted 28 October 2025

Available online

26 December 2025

Keywords:

Lady Zaynab,
‘Abd Allāh ibn Ja‘far,
Marriage,
Imam ‘Ali.

ABSTRACT

Given the distinguished and influential personality of Lady Zaynab (pbuh) and her prominent role in the history of early Islam—particularly in the events of Karbala—numerous Muslim scholars, both Shi‘i and Sunni, especially in the contemporary period, have produced valuable works introducing her character and life. One issue that has attracted attention in some of these works concerns the circumstances of her marriage to ‘Abd Allāh ibn Ja‘far and the conditions purportedly stipulated therein. Accordingly, the present study seeks to address the question of whether the conditions reported in such works possess historical credibility. Employing a descriptive–analytical method and drawing upon a wide range of reliable sources and scholarly evidence, this article argues that the conditions frequently cited in contemporary writings—namely, the stipulation that Lady Zaynab accompany Imam al-Husayn (pbuh) on his journeys, and the condition of daily meetings between the two spouses—are not historically tenable. The claim that the marriage contract was accompanied by these conditions is rejected on the basis of four evidentiary considerations: the absence of any report in early historical and hadith sources; the lack of proper source citation; discrepancies regarding the number of conditions; and inconsistencies and contradictions in the content of the alleged conditions.

Cite this article: Ahmadian Delaviz, Hasan., (2025). A Historical Examination of the Conditions of the Marriage of Lady Zaynab (pbuh) to ‘Abd Allāh ibn Ja‘far, *Discourse of History*. 19 (52), 6-19.

<https://doi.org/10.22034/skh.2025.18432.1514>



<https://doi.org/10.22034/skh.2025.18432.1514>

© The Author(s).

Publisher: Al-Mustafa International University.

بررسی تاریخی شروط ازدواج حضرت زینب (سلام الله علیها) با عبدالله بن جعفر حسن احمدیان دلاویز^۱

۱. گروه تاریخ اهل بیت(ع)، مجتمع تاریخ سیره و تمدن اسلامی، جامعه المصطفی(ص) العالمیة، قم، ایران.

رایانامه: hasan_ahmadyandelaviz@miu.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله: علمی - پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۰۱

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۵/۱۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۰۶

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۰۵

کلیدواژه‌ها:

حضرت زینب،

عبدالله بن جعفر،

ازدواج،

امام علی(علیه السلام).

با توجه به شخصیت ممتاز و تاثیرگذار حضرت زینب(س) و نقش آفرینی ایشان در تاریخ صدر اسلام به ویژه در جریان عاشورا، محققان بسیاری از مسلمانان اعم از شیعه و اهل سنت به خصوص در دوره معاصر، آثار ارزشمندی در معرفی شخصیت و زندگانی زینب کبری به نگارش درآورده‌اند. نکته‌ای که در این آثار جلب توجه می‌کند چگونگی ازدواج ایشان با عبدالله بن جعفر و شروط مطرح شده در آن است که در شماری از آن‌ها مورد توجه قرار گرفته است. از این رو اثر حاضر درصدد پاسخگویی به این سوال است که آیا شروط مطرح شده در این گونه آثار، از اعتبار تاریخی برخوردار است؟ در پاسخ به این مساله با بهره گیری از روش توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر منابع متعدد و معتبر و شواهد علمی، گفته می‌شود شرط همراهی حضرت زینب با امام حسین(علیه السلام) در سفر و شرط ملاقات روزانه این دو بزرگوار که در آثار بسیاری در دوره معاصر ارائه شده، از منظر تاریخی قابل پذیرش نیست و با چهار شاهد و دلیل می‌توان ادعای مقرون بودن عقد ازدواج به شروط مذکور را نفی کرد. عدم نقل در منابع کهن تاریخی و روایی؛ عدم استناددهی مطالب؛ اختلاف در تعداد شروط و تهافت در محتوای شروط، به عنوان شواهد و دلایل چهارگانه رد و نفی شروط فوق الذکر است.

استناد: احمدیان دلاویز، حسن؛ و عبدالمحمدی، حسین (۱۴۰۴). بررسی تاریخی شروط ازدواج حضرت زینب(س) با عبدالله بن جعفر.

سخن تاریخ، ۱۹ (۵۲)، ۶-۱۹. <https://doi.org/10.22034/skh.2025.18432.1514>

ناشر: جامعه المصطفی(ص) العالمیة.

© نویسندگان.



مقدمه

حضرت زینب کبری(س) در پنجم جمادی الاول سال پنجم یا ششم هجری قمری در مدینه منوره به دنیا آمدند. پدر ایشان، امام علی بن ابی طالب(ع) و مادرشان، حضرت فاطمه زهرا(س)، دختر پیامبر اکرم(ص) و سرور زنان عالم بودند. (عسقلانی، ج ۸، ص ۱۶۶؛ ابن اثیر، ج ۵، ص ۴۶۹)

حضرت زینب(س) با عبدالله بن جعفر بن ابی طالب، پسر عموی خود، ازدواج کردند. از ایشان فرزندانی به نام‌های عون، محمد، علی، عباس و ام‌کلثوم گزارش شده است. (طبرسی، ۱۴۱۷ق، ج ۱، ص ۳۹۶) عون و محمد در واقعه کربلا به شهادت رسیدند. (شیخ مفید؛ ج ۲، ص ۶۸-۶۹)

حضرت زینب(س) در سفر امام حسین(ع) به کربلا، ایشان را همراهی کردند و در تمام مراحل واقعه کربلا، از آغاز حرکت تا پس از شهادت امام حسین(ع) و یارانشان، حضور داشتند و نقش بسیار مهمی در حفظ و تداوم نهضت حسینی ایفا کردند.

پس از واقعه کربلا، حضرت زینب(س) به همراه سایر بازماندگان به اسارت به کوفه و سپس شام برده شدند. خطبه‌های آتشین ایشان در کوفه و شام، پس از اسارت، از مهم‌ترین وقایع تاریخ اسلام و نمایانگر شجاعت، فصاحت و بلاغت ایشان است. (طبرسی، ۱۴۰۳، ج ۲، ص ۳۰۷-۳۰۸)

درباره محل و تاریخ دقیق وفات ایشان اختلاف نظر وجود دارد. برخی منابع وفات ایشان را در مدینه (امین، ۱۴۰۶ق، ج ۷، ص ۱۴۱-۱۴۰) و برخی دیگر در شام ذکر کرده‌اند (قرشی، ۱۴۲۲ق، ص ۲۹۹) و شماری دیگر در مصر می‌دانند. (شبلنجی، بی‌تا، ص ۳۷۷؛ قرشی، ۱۴۲۲ق، ص ۲۹۹)

پیشینه تحقیق

درباره ابعاد مختلف شخصیت مهم و اثر گذار حضرت زینب(س) آثار ارزشمندی از سوی محققان به ویژه در دهه‌های اخیر به نگارش درآمده است. آثاری که مرتبط با بحث مورد نظر پژوهش حاضر است را می‌توان در قالب سه دسته ارائه کرد. دسته نخست آثاری هستند که بحث ازدواج حضرت زینب را بدون اشاره به مساله شرط یا شروط ازدواج بیان کرده‌اند مانند کتاب زینب کبری(س) از ولادت تا شهادت اثر مرحوم آیت الله علامه سید کاظم قزوینی؛ الخصائص الزینبیه، علامه جزایری؛ السیده زینب قاسم حسن مصری؛ عقيله بنی‌هاشم؛ نوشته هاشمی خطیب؛ العقيله زینب و الفواطم نوشته حسین الشاکری؛ زینب علیهاالسلام عقيله بنی‌هاشم رسولی محلاتی؛ زینب بطله کربلا، اثر عایشه بنت‌الشاطی و کتاب زینب بیدارگر تاریخ حسین کردی.

دسته دوم مشتمل بر آثاری است که یک یا دو شرط را برای ازدواج حضرت زینب با عبدالله را ذکر کرده‌اند نظیر کتاب زینب الكبرى بنت امیر المومنین جعفر نقدی؛ ریاحین الشریعه ذبیح الله محلاتی؛ زندگانی حضرت زینب دختر امیر المومنان علی (ع) آیت الله دستغیب؛ خاتون دو سرا نوشته فیض الاسلام و کتاب‌های دیگری که در ادامه درباره آنها بیشتر سخن خواهیم گفت. دسته سوم آثاری هستند که مولفان آنها با آگاهی از نبود این شروط در منابع کهن تاریخی و روایی و با اشاره به این مطالب، از ذکر آن خودداری کرده‌اند البته شمار این گونه آثار بسیار اندک است. برخی از مقالات و مصاحبه‌های را می‌توان در این دسته قرار داد. علی‌رغم فراوانی نگاشته‌ها درباره زندگانی حضرت زینب کبری و اشاره جسته و گریخته به مدعای نویسنده در برخی از نوشته‌ها یا مصاحبه‌ها، اما هیچ یک از آنها مساله مد نظر پژوهش حاضر را در قالب، ساختار و محتوایی که ارائه شده، مطرح نکرده‌اند، از این رو پژوهش پیش رو در نوع خود، دارای بداعت و نوآوری است.

ذکر شروط ازدواج در آثار متعدد

شخصیت ممتاز و برجسته حضرت زینب (س) که از سویی به جهت انتساب به خانواده‌ای شریف و گرانمایه همچون امیرالمومنین علی (ع) به عنوان پدر ایشان و حضرت فاطمه زهرا (س) به عنوان مادر و از سوی دیگر به جهت شخصیت خاص و یگانه وی، سبب شد تا در زمانی که زینب به سن ازدواج رسید خواستگاران از اقشار مختلف جامعه عرب برای ابراز درخواست خویش، محضر امام علی برسند از جمله افرادی که در تاریخ نام او ثبت شده اشعث بن قیس از بزرگان قبیله کنده است. (ابن عبد ربه، بی تا، ج ۷، ص ۱۴۸) اما حضرت با ارائه دلایلی، پاسخ منفی به خواسته آنها می‌داد تا این که عبدالله بن جعفر^۱ در قامت خواستگار، خدمت امام علی رسید و امام نیز با توجه به شناخت کاملی که از عبدالله داشتند و با در نظر گرفتن حدیث رسول خدا (ص) که فرمود: «بَنَاتُنَا لَبَنَاتُنَا وَ بَنَاتُنَا لَبَنَاتُنَا؛ دختران ما از آن پسران ما و پسران ما از آن دختران ما هستند» (شیخ صدوق، ۱۴۱۳ ق، ج ۳، ص ۳۹۴؛ طبرسی، ۱۴۱۲ ق، ص ۲۰۴؛ ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹ ق،

۱. عبدالله بن جعفر یکی از شخصیت‌های مشهور اسلام و از سخاوتمندان بنام و معروف سده نخست اسلامی است. نام پدر عبدالله، جعفر بن ابی طالب، از مسلمانان شجاع و دلیر صدر اسلام و برادر علی (ع) بود. (ابوالفرج اصفهانی، بی تا، ص ۲۷؛ ابن‌عبدالبر، ج ۱، ص ۲۴۲) و مادرش أسماء بنت عمیس بود. جعفر و همسرش به همراه شماری از مسلمانان در سال پنجم بعثت به حبشه هجرت کردند و عبدالله به عنوان نخستین مسلمان در حبشه متولد شد.

ج ۳، ص ۳۰۵) با این درخواست برادرزاده خود موافقت کرد و ازدواج این دو جوان طالبی در سال ۱۷ هجری در مدینه انجام گرفت.

برای بررسی این موضوع که آیا در بحث ازدواج حضرت زینب با عبدالله بن جعفر شرط یا شروطی از سوی ایشان یا امام علی (ع) مطرح شده یا خیر، به آثار متعددی که درباره حیات و زندگانی زینب کبری از سوی نویسندگان فارسی و عربی زبان نگاشته شده، مراجعه شده است که از حدود بیش از هفتاد اثر، تقریباً سی کتاب این مقوله را مورد توجه قرار داده و یک یا دو شرط را در آثار خود برای ازدواج این بانوی بزرگوار مطرح کرده‌اند. جالب توجه آن که در میان این سی نویسنده گاهی نام شخصیت‌های نامدار و برجسته علمی نیز مشاهده می‌شود که البته این مساله نباید ما را از بررسی علمی و دقیق در این زمینه منصرف نماید. در ادامه به اجمال به این آثار اشاره می‌شود:

جعفر نقدی (م. ۱۳۷۰ق) در کتاب زینب الکبری بنت امیر المومنین، در بحث ازدواج حضرت زینب (س) شرط همراهی ایشان با برادر بزرگوارش در سفر را بدون استناد به منبع خاصی آورده و ادعا کرده بنا بر گفته برخی از بزرگان این مساله را نقل نموده است. (نقدی، ۱۴۱۱ق، ۱۱۵) البته وی به هیچ نامی از آن محققان و بزرگان اشاره نمی‌کند. علاوه بر آن مهریه زینب کبری را همانند مهریه حضرت فاطمه یعنی به میزان چهار صد و هشتاد درهم بدون ذکر سند و منبعی آورده است. (نقدی، ۱۴۱۱ق، ۹۷)

شیخ جعفر نقدی، فقیه، اصولی، رجالی، مفسر، مورخ، ادیب و شاعر شیعی عراقی در قرن چهاردهم هجری قمری و متوفای ۱۳۷۰ق است.

ریاحین الشریعه یکی از آثار مهم و مفصل در شرح حال بانوان دانشمند و تاثیر گذار مسلمان است که به قلم مورخ محترم شیخ ذبیح الله محلاتی (م. ۱۴۰۶ق) تدوین شده است. در بخشی از این اثر، زندگانی حضرت زینب پیش از حضور در کربلا و در حوادث مربوط به عاشورا بحث شده است. این کتاب به عنوان منبع بسیاری از آثاری بعدی که در زمینه ابعاد مختلف حیات زینب کبری نگاشته شد، قرار گرفت. در اثر مذکور دو شرط برای ازدواج دختر امیرالمؤمنان با عبدالله مطرح شده است، یکی همراهی زینب با امام حسین (ع) در سفر و دیگری دیدار روزانه حضرت زینب و برادرشان. در ادامه گفته شده در ماجرای رفتن امام به سوی مکه و از آنجا به کوفه، ابتدا عبدالله سعی کرد مانع از سفر امام حسین (ع) شود چون نمی‌خواست با آن شرط خود در عقد ازدواج، مبنی بر همراهی برادر و خواهر در سفر، مخالفت نماید، ولی نتوانست امام حسین را منصرف کند از این رو به همسرش اجازه داد تا با امام به این سفر پر ماجرا برود. (محلاتی،

۱۳۷۴ش، ج ۳، ص ۴۲) نکته شایان ذکر این که مرحوم محلاتی برای هیچ یک از ادعاهای خود، سند و مدرکی ارائه نکرده است.

شیخ ذبیح الله محلاتی (۱۴۰۶-۱۳۱۰ق) از فقها و محققانی شیعی ایرانی در قرن چهاردهم هجری قمری است که آثاری در شاخه‌های مختلف علوم اسلامی به رشته تحریر درآورده است، از جمله آنها می‌توان به کتاب ریاحین الشریعه درباره زندگانی بانوان دانشمند شیعی در پنج مجلد اشاره کرد. در بخشی از مجلد سوم این اثر مولف به تبیین ابعاد مختلف زندگانی حضرت زینب پرداخته است. (ج ۳، صص ۵۲-۳۵)

آیت الله دستغیب (متوفای ۱۳۶۰ش) در زندگانی حضرت زینب دختر امیر المومنان علی (ع)، دو شرط معروف یعنی همراهی در سفر و دیدار روزانه حضرت زینب و برادرشان را در بحث ازدواج زینب (س) به نقل از کتاب ریاحین الشریعه بیان کرده است. این شروط به عنوان شروط ضمن عقد نکاح از سوی امام علی (ع) مطرح و از سوی عبدالله پذیرفته شد. (دستغیب، بی تا، ص ۱۲)

در کتاب زندگانی حضرت زینب (س) دو شرط ازدواج یعنی همراهی در سفر و دیدار روزانه حضرت زینب و برادرشان را به نقل از کتاب زینب کبری نقل کرده است. (قائمی، ۱۳۷۶ش، ص ۴۸)

در کتاب «بانوی گل‌های کبود» دو شرط برای ازدواج حضرت زینب با عبدالله بن جعفر ذکر شده است یکی همراهی ایشان با امام حسین (ع) در سفر و دیگر این که هر وقت بخواهد به دیدار برادرش برود. (تبریزیان، ۱۳۹۱ش، ص ۲۹-۳۰) نویسنده این مطلب را با استناد به کتاب ناسخ التواریخ و زینب الکبری بنت امیر المومنین نقدی، ارائه کرده است.^۱

در «سلوک الزینب» یک شرط برای ازدواج حضرت زینب با عبدالله بن جعفر ذکر شده است و آن همراهی ایشان با امام حسین (ع) در سفرها است که این مطلب هم بدون سند در این کتاب آمده است. (الکاشانی، ۱۴۳۰ق، ص ۳۲)

«وفیات الائمة»^۲ نام کتاب دیگری است که در آن علاوه بر مباحثی در زندگانی امامان دوازده گانه شیعی به بررسی حیات حضرت زینب نیز پرداخته است و در بخش مربوط به ازدواج ایشان با عبدالله بن جعفر همراهی عقیده بنی هاشم با امام حسین (ع) در سفر را به عنوان شرط عقد آورده و بیان کرده که برخی از آثار چنین گفته‌اند. (جمعی از نویسندگان، ۱۴۱۲ق/۱۹۹۱م، ۴۳۳) ولی

^۱. نکته قابل ذکر این که با توجه به جستجویی که در کتاب ناسخ التواریخ انجام شد، هیچ مطلبی درباره این شروط یافت نشد.

^۲. این کتاب در سال ۱۴۱۲ق در بیروت منتشر شده است.

نام آن آثار مورد نظر را نیاورده است.

کتاب دیگری که بحث ازدواج حضرت زینب را به همراه شروطی تبیین کرده، کتاب «زندگانی حضرت زینب» نوشته علی قائمی است که همراهی خواهر و برادر در سفر و دیدار روزانه آن دو بزرگوار به عنوان شروط عقد ذکر نموده است و این ادعا را به کتاب زینب کبری استناد کرده است. (قائمی، ۱۳۷۶ش، ص ۴۸)

مؤلف کتاب «عقیله بنی هاشم» در اثر خودشان صرفاً شرط همراهی در سفر را به نقل از کتاب «وفاه الزینب الکبری» نوشته فرج العُمران القطیفی (م. ۱۹۷۸م) آورده است. (کریمی چهارمی، ۱۳۹۳ش، ۲۹)

در کتاب «زینب کبری پیام آور عاشورا» شروط ازدواج را به گونه متفاوت از سایر منابع بیان می‌کند. دو شرط عبارت‌اند از همراهی ایشان با برادرش در مسافرت رفتن و دیگری این که هر چند روز یکبار به دیدار امام حسین (ع) برود. نکته شایان ذکر این که گفته شده این دو شرط را نه حضرت علی (ع) بلکه زینب کبری مطرح کرد و مورد پذیرش عبدالله قرار گرفت. این مطلب به نقل از ریاحین الشریعه ارائه شده است. (منصوری لاریجانی، ۱۳۹۵ش، ص ۳۸)

کتاب «زندگانی عالمه غیر معلمه، حضرت زینب»، از منابع تحقیقی معاصر است که یک شرط برای ازدواج حضرت زینب (همراهی برادر و خواهر در سفر) که از سوی امام علی (ع) مطرح شد را بدون استناد به منبع و اثر علمی بیان کرده است. (نبوی، ۱۳۹۲ش، ص ۱۲۴)

به نظر می‌رسد به جز دو کتاب مذکور یعنی زینب الکبری بنت امیر المومنین و ریاحین الشریعه که مربوط به اواخر قرن چهاردهم هجری قمری هستند، سایر آثار پیش گفته، در دوره معاصر یعنی قرن پانزدهم و تحت تاثیر این دو اثر نگاشته شده‌اند. علاوه بر این، آثار متعدد دیگری که در دوره معاصر درباره حیات حضرت زینب نگاشته شده دو یا یک شرط را در بحث ازدواج این بانوی بزرگوار با عبدالله بن جعفر مطرح کرده‌اند، که به شکل فهرست‌وار اشاره می‌گردد. در کتاب‌های «بر زینب چه گذشت» (اسلامی حسینی، ۱۳۹۰ش، ص ۵۹) کتاب زینب بنت علی (البغدادی، ۱۴۳۲ق، ص ۹۹) بانوی بافضیلت (حق دوست، ۱۳۹۰ش، ص ۳۶) زینب کبری، اسوه صبر و شجاعت (دریاب نجفی، ۱۳۸۱ش، ص ۴۴) زندگانی حضرت زینب (منشداوی، ۱۳۹۰ش، ص ۴۴) و کتاب داستان‌هایی از حضرت زینب (میرخلف زاده، ۱۳۷۸ش، ص ۳۶) دو شرط یعنی همراهی در سفر و ملاقات روزانه برادر و خواهر با تفاوت‌هایی بیان شده است.

در کتاب حضرت زینب (ارفع، ۱۳۷۸ش، ص ۱۷) شریکه الحسین (میانجی، ۱۳۹۵، ص

۴۴) مادر مصیبت‌ها، سوگنامه حضرت زینب (رجالی تهرانی، ۱۳۷۸ ش، ص ۲۰) کتاب ۲۰۰ داستان از فضائل، مصائب و کرامات حضرت زینب (عزیزی، ۱۳۷۹ ش، ص ۴۶) یا درگار خیمه‌های سوخته ترجمه بطله کربلا (رجالی تهرانی، ۱۳۷۹ ش، ص ۶۳) و کتاب خاتون دو سرا (فیض الاسلام، بی‌تا، ص ۱۹۴) برای ازدواج حضرت زینب(س) یک شرط یعنی همراهی در سفر با اندک اختلاف‌هایی ذکر شده است.

بررسی دلائل و شواهد نفی شروط

دلایل و شواهدی برای عدم پذیرش و نفی شرط یا شروط مطرح شده در آثار پیش گفته می‌توان ارائه کرد. عدم نقل در منابع کهن و اصیل، عدم استناددهی منابع، اختلاف در تعداد شروط و تهافت در محتوای شروط، به عنوان چهار دلیل و شاهدی هستند که در ذیل به اثبات آن‌ها پرداخته می‌شود:

الف- عدم نقل در منابع کهن

یکی از دلایل اساسی در عدم پذیرش چنین شروطی در عقد حضرت زینب و عبدالله بن جعفر، عدم نقل آن در منابع کهن تاریخی و روایی نویسندگان شیعه و اهل سنت است. گرچه بسیاری از منابع قدیمی و اصیل اسلامی به ویژه کتاب‌های تاریخی نظیر الطبقات الکبری (ابن سعد، ۱۴۱۰ ق، ج ۸، ص ۳۴۰) اعلام السوری (طبرسی، ۱۴۱۷ ق، ج ۱، ص ۳۹۶)؛ تذکره الخواص (ابن جوزی، ۱۴۱۸ ق، ص ۲۸۸)؛ شرح نهج البلاغه (ابن ابی الحدید، ۱۴۰۴ ق، ج ۱۲، ص ۵۰؛ ابن اثیر، ۱۴۰۹ ق، ج ۶، ص ۱۳۳) بحث مربوط به زندگانی حضرت زینب و ازدواج ایشان با عبدالله را ارائه کرده‌اند، اما هیچ یک از آن‌ها به موضوع شرط ضمن عقد یا شروط عقد چه از سوی حضرت امیرالمومنین و چه از سوی زینب کبری نپرداخته‌اند. می‌توان ادعا کرد با توجه به جستجوی صورت گرفته در این زمینه، ورود چنین مطالب بدون سندی به آثار تاریخی، چندان سابقه طولانی ندارد و حداکثر قدمت آن به قرن چهاردهم هجری قمری می‌رسد. بر اساس جستجوی صورت گرفته، گفته می‌شود نخستین کتاب‌هایی که این گونه مطالب در آن‌ها راه یافته و سپس در دیگر آثار منتقل شده، کتاب ریاحین الشریعه اثر ذبیح الله محلاتی (م. ۱۴۰۶ ق) و زینب الکبری بنت امیر المومنین، نوشته شیخ جعفر نقدی (م. ۱۳۷۰ ق) به زبان عربی است که هر دوی آن‌ها در سده چهاردهم هجری قمری نگاشته شده است. فقدان این شروط در منابع

کهن به قدری روشن و واضح بوده است که حتی علامه مجلسی در بحارالانوار که درصدد جمع آوری روایات صرفاً صحیح و معتبر نبوده، این مباحث را در اثر خود ذکر نکرده است.

ب- عدم استناددهی مطالب

آثاری که در بحث ازدواج حضرت زینب با عبدالله بن جعفر مساله شرط یا شروط عقد را نقل کرده‌اند، در موارد زیادی این گزارش را بدون استناد به هیچ سند و مدرکی ارائه کرده‌اند. (الکاشانی، ۱۴۳۰ق، ص ۳۲، جمعی از نویسندگان، ۱۴۱۲ق/۱۹۹۱م، ۴۳۳، نبوی، ۱۳۹۲ش، ص ۱۲۴، ارفع، ۱۳۷۸ش، ص ۱۷، میانجی، ۱۳۹۵، ص ۴۴، رجالی تهرانی، ۱۳۷۸ش، ص ۲۰، فیض الاسلام، بی‌تا، ص ۱۹۴، رجالی تهرانی، ۱۳۷۹ش، ص ۶۳) که شاید دلیل آن واضح و روشن بدون این مطلب در نزد آنان بوده است. در مواردی نیز که مستند به منبعی شده است، عمدتاً ارجاع به دو کتاب خاص صورت گرفته یکی زینب الکبری بنت امیر المومنین نوشته شیخ جعفر نقدی (م. ۱۳۷۰ق) و دیگری کتاب ریاحین الشریعه اثر ذبیح الله محلاتی (م. ۱۴۰۶ق) است که هر دوی آنها از نگاهشده‌های قرن چهاردهم هجری قمری به شمار می‌آیند و نکته جالب این که هیچ یک از دو منبع مذکور بحث خود درباره شروط ازدواج زینب کبری را مستند به منبعی نکرده‌اند. (نقدی، ۱۴۱۱ق، ۱۱۵؛ محلاتی، ۱۳۷۴ش، ص ۴۲) گرچه مرحوم نقدی ادعا کرده این شروط را بر اساس گفته برخی از بزرگان نقل نموده است (نقدی، ۱۴۱۱ق، ۱۱۵) ولی ایشان نه نامی از آن محققان و بزرگان آورده و نه به کتاب‌های ایشان ارجاع داده است، از این رو مشخص نیست که نقدی، این گونه مطالب را در منابع دیده و یا این که از بزرگانی به شکل شفاهی شنیده است. البته در مواردی نیز کتاب‌های دیگری نیز این بحث را با استناد به آثار جدید و معاصر بیان کرده‌اند. مانند کتاب بانوی بافضیلت که مطالب خود را به کتاب زندگانی حضرت زینب نوشته علی قائمی مستند کرده است. (حق دوست، ۱۳۹۰ش، ص ۳۶) همچنین این نکته درباره ادعای مطرح شده در کتاب زندگانی حضرت زینب نوشته هادی منشاوی نیز صادق است. (منشاوی، ۱۳۹۰ش، ص ۴۴)

ج- اختلاف در تعداد شروط

دلیل و شاهد دیگری که می‌توان برای عدم صحت مطالب مطرح شده درباره شروط ازدواج حضرت زینب(س) در منابع متعدد، ارائه کرد، اختلاف در تعداد شرط‌ها است چرا که در برخی از

آن‌ها صرفاً یک مطلب به عنوان شرط ضمن عقد بیان شده است در حالی در آثار دیگری تعداد آن افزایش یافته و در قالب دو شرط آمده است.

ذبیح الله محلاتی و برخی دیگر از محققان، دو شرط را به عنوان شروط ازدواج حضرت زینب(س) نقل کرده‌اند، یکی همراهی زینب کبری با امام حسین(ع) در سفر و دیگری دیدار حضرت زینب و برادرشان در محل اقامت شان در مدینه. (محلاتی، ۱۳۷۴ش، ص ۴۲؛ دستغیب، بی‌تا، ص ۱۲؛ تبریزیان، ۱۳۹۱ش، ص ۲۹-۳۰، اسلامی حسینی، ۱۳۹۰ش، ص ۵۹، البغدادی، ۱۴۳۲ق، ص ۹۹، حق دوست، ۱۳۹۰، ص ۳۶، منشداوی، ۱۳۹۰ش، ص ۴۴، میرخلف زاده، ۱۳۷۸ش، ص ۳۶)

شیخ جعفر نقدی صرفاً یک شرط را بیان کرده و آن همراهی حضرت زینب با برادر بزرگوارش در سفر است، (نقدی، ۱۴۱۱ق، ۱۱۵) در سلوک الزینب نیز یک شرط برای ازدواج حضرت زینب با عبدالله بن جعفر ذکر شده است و آن همراهی ایشان با امام حسین(ع) در سفرها است. (الکاشانی، ۱۴۳۰ق، ص ۳۲) در کتاب وفيات الاثمه. (جمعی از نویسندگان، ۱۴۱۲ق/۱۹۹۱م، ۴۳۳) حضرت زینب (ارفع، ۱۳۷۸ش، ص ۱۷) شریکه الحسین (میانجی، ۱۳۹۵، ص ۴۴) مادر مصیبت‌ها، سوگنامه حضرت زینب (رجالی تهرانی، ۱۳۷۸ش، ص ۲۰) و کتاب ۲۰۰ داستان از فضائل، مصائب و کرامات حضرت زینب (عزیزی، ۱۳۷۹ش، ص ۴۶) نیز شرط مذکور به عنوان تنها شرط عقد آمده است.

همین اختلاف در تعداد شروط عقد که برخی یکی و شماری نیز دو شرط را برای ازدواج مطرح کرده‌اند می‌تواند نشانه تزلزل و ضعف صدور و وجود چنین شرط یا شروطی باشد.

د- تهافت در محتوای شروط

علاوه بر اختلاف نویسندگان در تعداد شروط این ازدواج که اشاره شد، در محتوای آن نیز میان محققان هماهنگی و یکنواختی مشاهده نمی‌شود. این تهافت از دو جهت قابل ارائه است. محتوای دقیق شرط:

این که دقیقاً محتوای شرط ملاقات خواهر و برادر چیست؟ آیا دیدار روزانه مد نظر حضرت زینب بوده و یا این که هر زمان که بخواهد به ملاقات برادر برود، که شاید در یک روز چند مرتبه نیز صورت پذیرد، یا این که در چند روز یک مرتبه ملاقات و دیدار انجام شود؟ هر کدام از این سه گونه ملاقات، طرفدارانی دارد و در منابع مورد توجه قرار گرفته است.

شماری از محققان دیدار روزانه این دو برادر و خواهر بزرگوار را مطرح کرده‌اند بدین بیان که حضرت زینب بتواند هر روز به دیدار برادرش امام حسین (ع) برود و همسرش عبدالله مانع از این کار نشود. (مجلات، ۱۳۷۴ش، ص ۴۲؛ دستغیب، بی‌تا، ص ۱۲؛ قائمی، ۱۳۷۶ش، ص ۴۸، حسینی اسلامی، ۱۳۹۰، ص ۵۹، دریاب نجفی، ۱۳۸۱، ص ۴۴، منشاوی، ۱۳۹۰، ص ۴۴، میرخلف زاده، ۱۳۷۸ش، ص ۳۶) برخی دیگر نیز مضمون شرط را این گونه بیان کرده‌اند که حضرت زینب هر وقت بخواهد به دیدار برادرش برود. (البغدادی، ۱۴۳۲ق، ص ۹۹؛ تبریزیان، ۱۳۹۱ش، ص ۲۹-۳۰) همچنین برخی دیگر گونه سوم را ترجیح داده و آن را مطرح کرده‌اند، یعنی هر چند روز یکبار به دیدار امام حسین (ع) رفتن را به عنوان شرط ازدواج ارائه کرده‌اند. (منصوری لاریجانی، ۱۳۹۵ش، ص ۳۸)

اختلاف در گوینده شروط:

اختلاف دیگر در زمینه شروط این است که آیا این شرط یا شروط در ضمن عقد از سوی امیرالمومنین (ع) به عنوان پدر عروس مطرح شده و جناب عبدالله در قامت یک داماد آن را پذیرفته است و یا این که در مراسم خواستگاری و اجرای عقد، از سوی خود حضرت زینب طرح شده است؟ در آثاری که بحث شروط ازدواج را ارائه کرده‌اند، هر دو فرض مذکور مشاهده می‌شود. بیشتر محققان و نویسندگان بر این باور هستند که این شروط به عنوان شروط ضمن عقد نکاح از سوی امام علی (ع) به عنوان کسی که بر دخترش ولایت دارد، مطرح شده و از سوی عبدالله مورد پذیرش قرار گرفت. (دستغیب، بی‌تا، ص ۱۲، البغدادی، ۱۴۳۲ق، ص ۹۹؛ منشاوی، ۱۳۹۰ش، ص ۴۴؛ میرخلف زاده، ۱۳۷۸ش، ص ۳۶)

در برابر دیدگاه فوق الذکر، شماری از نویسندگان دو شرط همراهی در سفر و شرط ملاقات برادر و خواهر را خواسته خود حضرت زینب دانسته و معتقدند در مراسم عقد ازدواج، دختر امیرالمومنین (ع) لب به سخن گشوده و این شروط را پیش روی پسر عموی خود بیان کرده و جناب عبدالله نیز بدون هیچ کم و کاستی با هر دوی آن‌ها موافقت نمود. (اسلامی حسینی، ۱۳۹۰ش، ص ۵۹؛ دریاب نجفی، ۱۳۸۱ش، ص ۴۴؛ میرخلف زاده، ۱۳۷۸ش، ص ۳۶)

از این رو و به دلیل پذیرش شرط همراهی برادر و خواهر در سفر از سوی برخی از صاحبان قلم، نکته و دیدگاهی عجیب و قابل تاملی مطرح شده است. آن‌ها بر این باورند که در جریان عزم سفر امام حسین (ع) به سوی کوفه، سخنان عبدالله بن جعفر که برای منصرف کردن امام از این سفر و راضی کردن ایشان برای ماندن در مدینه بیان شد، دارای توجیه و وجه منطقی است. چون

عبدالله در ماجرای عقد ازدواج خود با حضرت زینب شرط همراهی وی با برادرش در سفر را پذیرفته بود و اگر امام به این سفر می‌رفتند عبدالله نیز باید به همسرش اجازه همراهی را می‌داد به این دلیل عبدالله تلاش می‌کرد تا اباعبدالله را منصرف کند تا مساله همراهی همسرش با امام مطرح نشود. اما وقتی تلاش عبدالله در این زمینه فایده‌ای دربرداشت، به اجبار و به خاطر آن تعهدش در ضمن عقد، با سفر همسرش در کنار امام حسین (ع) به قصد کوفه را پذیرفت. (مجلات، ۱۳۷۴ ش، ج ۳، ص ۴۲؛ فیض الاسلام، بی‌تا، ص ۱۹۴)

نتیجه‌گیری

بحث چگونگی ازدواج حضرت زینب و عبدالله بن جعفر از مباحثی است که در ضمن بررسی زندگانی این بانوی بزرگوار مورد توجه قرار گرفته است. مقوله ازدواج ایشان در منابع متاخر و برخی از سخنرانی‌ها، مجالس سوگواری و مصاحبه‌های شخصیت‌های علمی با شروطی همراه گشته است. با بررسی به وجود آمده دو شرط ازدواج در منابع معاصر ذکر شده که قدیمی‌ترین آن‌ها کتاب زینب الکبری بنت امیر المومنین اثر جعفر نقدی و ریاحین الشریعه نگاشته ذبیح الله محلاتی است که هر دو مربوط به اواخر قرن چهاردهم هجری قمری است. دیگر منابع با تغییر الفاظ به این کتاب‌ها ارجاع دادند و نیز برخی نیز از ذکر منبع خود داری نموده‌اند و نیز برخی معتقدند که این شرط توسط امام علی (ع) در ضمن عقد مطرح شده و شماری نیز بر این باورند که شروط از سوی حضرت زینب بیان شده است که همه این موارد فاقد ارزش تاریخی و جز نوشته‌های متاخر محسوب می‌شود.

شاید یکی از انگیزه‌های بیان شروط مذکور در بحث ازدواج حضرت زینب (س) شدت علاقه میان برادر و خواهر است که در برخی روایات مورد تاکید قرار گرفته است. عدم پذیرش و رد این شروط به شکل علمی و فنی زمینه آگاهی یافتن مخاطب از وقایع و حوادث صحیح تاریخی درباره زندگانی زینب کبری شده و مانع از ایجاد تحریفات جدید تاریخی در این حوزه می‌شود و همچنین سبب می‌شود تا برخی از اظهارنظرهای ناصحیحی که با تکیه بر همین شروط ارائه می‌گردد مورد توجه و پسند قرار نگیرد نظیر همان تحلیلی که برخی از محققان درباره چرایی گفتار عبدالله بن جعفر با امام حسین مبنی بر راضی کردن امام برای نرفتن به کوفه بیان می‌کنند که در متن مقاله اشاره شد.

منابع

۱. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبه الله (۱۴۰۴). شرح نهج البلاغه، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، قم: مکتبه آیة الله المرعشی النجفی، اول
۲. ابن اثیر؛ عزالدین (۱۴۰۹). اسد الغابه فی معرفه الصحابه، بیروت: دار الفکر
۳. ابن بابویه، محمد بن علی (شیخ صدوق) (۱۴۱۳). من لایحضره الفقیه، تحقیق علی اکبر غفاری، قم: دفتر انتشارات اسلامی، دوم
۴. ابن جوزی، سبط (۱۴۱۸). تذکره الخواص، قم: منشورات الشریف الرضی، اول
۵. ابن سعد، محمد (۱۴۱۰). الطبقات الکبری، تحقیق محمد عبدالقادر عطا، بیروت: دار الکتب العلمیه، الاولی
۶. ابن شهر آشوب، علی بن محمد (۱۳۷۹)، مناقب آل ابی طالب (ع)، قم: علامه، اول
۷. ابن عبد ربه (بی تا). العقد الفرید، بیروت: دار الکتب العلمیه
۸. ارفع، سید کاظم (۱۳۷۸). حضرت زینب، تهران: سترگ، اول
۹. اسلامی حسینی، سید عباس (۱۳۹۰). بر زینب چه گذشت، تهران: بوستان قرآن، دوم
۱۰. امین، سید محسن (۱۴۰۶). اعیان الشیعه، تحقیق حسن الامین، بیروت: دارالتعارف
۱۱. البغدادی، ابراهیم حسین (۱۴۳۲). زینب بنت علی (ع)، بیروت: للطباعه و النشر و التوزیع، الاولی
۱۲. اصفهانی، ابوالفرج علی بن الحسین (بی تا). مقاتل الطالبیین، تحقیق سید احمد صقر، بیروت: دار المعرفه
۱۳. تبریزیان، علی (۱۳۹۱). بانوی گل‌های کبود، قم: انتشارات امیر العلم، اول
۱۴. جمعی از نویسندگان (۱۴۱۲). وفیات الائمہ و یلیه وفاه السیده الزینب، بیروت: دار البلاغه، الاولی
۱۵. حق دوست، صغری و همکاران (۱۳۹۰). بانوی بافضیلت، مشهد: ضریح آفتاب،
۱۶. دریاب نجفی، حسین (۱۳۸۱). زینب کبری، اسوه صبر و شجاعت، قم: انتشارات حضرت عباس، اول
۱۷. رجالی تهرانی، علیرضا (۱۳۷۸). مادر مصیبت‌ها، سوگنامه حضرت زینب، قم: نبوغ، اول

۱۸. رجالی تهرانی، علیرضا (۱۳۷۹). یادگار خیمه‌های سوخته ترجمه بطله کربلا، قم: دارالصادقین، اول
۱۹. شبلنجی، مؤمن بن حسن (بی‌تا). نور الابصار فی مناقب آل بیت النبى المختار (ص)، قم: شریف رضی، بی‌تا.
۲۰. طبرسی، حسن بن فضل (۱۴۱۲). مکارم الاخلاق، قم: الشریف الرضی، چهارم
۲۱. طبرسی، فضل بن حسن (۱۴۱۷). اعلام الوری باعلام الهدی، قم: آل البيت، اول
۲۲. عزیزى، عباس (۱۳۷۹). دویست داستان از فضایل، مصایب و کرامات حضرت زینب (ع)، قم: سلسله، اول،
۲۳. عمادزاده، حسین (۱۳۶۷). زندگانی حضرت زینب کبری، تهران: محمد، چهارم
۲۴. فیض الاسلام (بی‌تا). خاتون دوسرا، تهران: بی‌نا
۲۵. قائمی، علی (۱۳۷۶). زندگانی حضرت زینب، تهران: نشر امیری، سوم
۲۶. قرشی، باقر شریف (۱۴۲۲). السیدة زینب بطلة التاریخ و رائدة الجهاد فی الاسلام، بیروت: دارالمحجة البيضاء، چاپ اول
۲۷. الکاشاری، ابوالفضل (۱۴۳۰). سلوک الزینب، نجف: مکتبه دارالمجتبی، الاولی،
۲۸. کریمی جهرمی، علی (۱۳۹۳). عقيله بنی هاشم زینب، قم: بوستان کتاب، اول
۲۹. محلاتی، ذبیح الله (۱۳۷۴). ریاحین الشریعه، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ششم
۳۰. منشاوی، هادی (۱۳۹۰). زندگانی حضرت زینب، قم: پارسیان
۳۱. منصورى لاریجانی، اسماعیل (۱۳۹۵). زینب کبری پیام آور عاشورا، تهران: چاپ و نشر بین الملل، سوم
۳۲. میانجی، سید بشیر (۱۳۹۵). شریکه الحسین، قم: طوبای محبت، اول
۳۳. میرخلف زاده، احمد؛ میرخلف زاده، قاسم (۱۳۷۸). داستان‌هایی از حضرت زینب، قم: دانش، اول
۳۴. نبوی، خادم حسین (۱۳۹۲). زندگانی عالمه غیر معلمه، حضرت زینب، قم: انتشارات رشید، اول
۳۵. نقدی، جعفر (۱۴۱۱). زینب الکبری بنت امیر المومنین، موسسه امام حسین (ع)، اول